

NYELVTAN, JELENTÉS, HASZNÁLAT – EGY „RENDETLEN RENDSZER” ÚJ KÉZIKÖNYVÉRŐL¹

LANGUAGE, MEANING, USAGE – ON THE NEW HANDBOOK OF AN ‘UNSYSTEMATIC SYSTEM’

Simon Gábor

PhD, egyetemi adjunktus

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet

Mai Magyar Nyelvi Tanszék

simongabor@caesar.elte.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány az Osiris Kiadó gondozásában megjelenő, első funkcionális kognitív magyar nyelvtan szerkezetét, elméleti és módszertani keretét, továbbá jelentőségét mutatja be. Az ismeretetés tágabb horizontját napjaink nyelvleíró modelljeinek általános szempontrendszere adja, ám a tárgyalt munkát összevetem a kognitív nyelvészeti elemzésekkel szemben támasztott elvárásokkal is. A tanulmány fő tézise, hogy az Osiris *Nyelvtan* azért tekinthető a magyar nyelvtudomány kivételes eredményének, mert a grammatikairás hazai hagyományát a funkcionális kognitív nyelvészeti korszerű nemzetközi gyakorlatába illeszti be. A *Nyelvtan* a nyelvet hangzás- és jelentésszerkezetek sematikus konstrukcióinak hálózataként modellálja. Használatalapú grammatikaként a mindennapi nyelvhasználat mintázatainak alapos elemzésével jut el a sémák leírásáig, ugyanakkor a nyelvi szerkezetek magyarázatát a jelentésképzés dinamikus folyamatának kontextuális feltételrendszerében végzi el, hangsúlyozva a diszkurzív közeg fontosságát. Séma és megvalósulás kölcsönös kapcsolatának feltárásával jut el a nyelv rendszerszerűségének bemutatásáig. A magyar nyelv új kézikönyvét a funkcionális és a kognitív szemléletmód szintézise jellemzi, ezért a magyar nyelvről folytatott tudományos diskurzus megújulása várható a kötetből.

ABSTRACT

The study focuses on the first functional cognitive grammar of the Hungarian language (published by Osiris): it discusses the structure, the theoretical and methodological framework of the volume, as well as its significance for Hungarian linguistics. The wider horizon of the review is based on the aspects of current linguistic analysis, however, I also compare the new *Grammar* of Hungarian with the criteria of the cognitive analysis of language. The main thesis of the study is

¹ A tanulmány Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) (2017) bemutatójának bővített, szerkesztett változata. A címben megjelenő frappáns metaforáért Pelyvás Péternek tartozom köszönettel.

that the reason Osiris *Grammar* can be regarded as an outstanding achievement of Hungarian linguistics is that it integrates Hungarian grammatical tradition into the modern international practice of functional cognitive linguistics. The *Grammar* models Hungarian language as a network of schematic constructions (being built from phonological and semantic structure). It is a usage-based grammar as well: it describes the schemas as a result of a detailed analysis of the patterns of everyday language use. In addition, it explains linguistic structures in the context of the dynamic process of contextual meaning creation emphasizing the importance of the discursive circumstances. The systemic character of the Hungarian language is explained by the mutual relationship between schemas and instantiations. The new handbook of Hungarian language is the synthesis of the functional and the cognitive view of language, thus it can renew the scientific investigation of the Hungarian language.

Kulcsszavak: nyelvtan, funkcionális kognitív nyelvészet, séma, konstrukció, hálózat, használat-alapúság, dinamikusság

Keywords: grammar, functional cognitive linguistics, schema, construction, network, usage-based description, dynamicity

„Grammar is Meaning, Meaning is Use,
Structure Emerges from Use.”
(N. J. Enfield)

Amikor az Osiris Kiadó 2017-ben közreadta *A magyar nyelv kézikönyvtára* sorozat *Nyelvtan* című kötetét, jelképesnek mondható küldetést is teljesített. A Grammatika allegorikus alakja ugyanis – miként Wilhelm Köller szemléletesen mutat rá nagyszabású munkája előszavában (Köller, 1988, xi.) – azzal büszkélkedik az ötödik századi Martianus Capella művében, hogy az egyiptomi Osiris isten leszármazottja. Mindez pedig nem csupán a kulturális jelképek terén alapozza meg a kiadványról szóló diskurzust: Osiris ugyanis a halál és az alvilág mellett a termékenység és a megújulás ura is az egyiptomi mitológiában. Benne tisztelték a Nap teremtő erejét, de jelentette a földet is, amely vízbe merülve ismét termékenyvé válik, sőt, az abban eltűnő gabonaszemet is, amely ezáltal újra termővé lesz. Ha tehát követjük ezt a gondolatmenetet, akkor a grammatikában, azaz a nyelvi szerkezetek működtetésének tudásában folyton megújuló minőséget kell látnunk, és így a grammatikával való foglalkozásnak is újabb és újabb rendszerezésekhez, leírási kísérletekhez kell vezetnie.

Mindennél jobban mutatja ezt éppen a már idézett Köller álláspontja, aki a grammatikának az Osiris alakjához kapcsolódó dialektikájából mintha a megsemmisülés képzetét emelné ki jobban. Mint írja, „a grammatikai reflexiók mindig egybeforrtak a naiv-spontán nyelvhasználat elvesztése fölött érzett melanko-

likus gyásszal” (Köller, 1988, xi).² Három évtizede a nyelv rendszerszerűségének tudományos magyarázata még olyan idealizáló hagyományban állt, amelyben a rendszer független a használatától, sőt, az előbbit csak a használati események jelenségeinek teljes mellőzésével lehetett tetten érni. (Megjegyzendő, hogy Köller éppen a filozófiai vizsgálódástól várta, hogy a grammatika étellel és színekkel telik majd meg.) Ez a szemléletmód a strukturalizmus langue–parole dichotómiáját és a generatív nyelvészet kompetencia–performancia fogalompárját egyaránt jellemezte. A grammatika „tere” rendre a beszélő ember nézőpontjától és az aktuális alkalmazásba vételtől elvonatkoztatott nyelv volt (akár szemiotikai rendszerként Ferdinand de Saussure-nél, akár az idealizált beszélő tudásaként Noam Chomskynál).

Ehhez képest, a 2015-ben második kiadását megérvő kézikönyv, a *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis* szerkesztői többek között a következő kérdésekkel szembesítik az emberi nyelvek struktúráját megérteni és elemezni kívánó elméleteket, leíró kereteket: [i] hogyan határozza meg az adott elmélet a megismerés és a nyelvtan viszonyát; [ii] mi számít evidenciának a modellben; [iii] miként kezeli a modell az emberi nyelvek tipológiai sokféleségét és univerzális jellemzőit; [iv] szociolingvisztikai jelenségeket is számításba vesz-e a modell; [v] hogyan kapcsolódik az elmélet a nyelvelsajátításhoz és a tanuláselméletekhez; [vi] hogyan kapcsolódik az elmélet általában a variabilitáshoz; végül, [vii] miként kezeli a modell a használatból eredő adatokat (Heine–Narrog, 2015, 2–3.). A nyelvtudományban bekövetkező kognitív fordulat következtében a nyelv rendszerszerű használata ma a humán megismerés fajspecifikus reprezentációs eljárásaként értelmeződik. A pragmatikai fordulat hatására a nyelvi rendszerről immár nem lehet általános kijelentéseket tenni a nyelvhasználat tényeinek figyelmen kívül hagyásával. A második évezred elején végbemenő empirikus fordulat révén pedig a nyelvi rendszer leírásának kiterjedt adatgyűjtésre és mérések eredményeire kell épülnie.

Elöljáróban mindenképpen le kell szögezni az Osiris Kiadónál megjelent *Nyelvtanról*, hogy mindhárom elvárásnak teljes mértékben megfelel. Mielőtt azonban a fenti kritériumok mentén részletezném a kötet (és az ahhoz vezető tudományos vállalkozás) jelentőségét, újabb irányzatspecifikus elvárásokat is szükséges felvonultatni. A tárgyalt mű ugyanis a magyar nyelv funkcionális kognitív nyelvtanaként határozza meg magát. Vagyis nemcsak általában véve modern nyelvleírást kíván megvalósítani, hanem a mindenkori nyelvhasználó nyelvi tapasztalataiból kiinduló, azokat a tárgytudományos leírás szintjére emelő, autentikus nyelvtant kínál. John Newman a következő kritériumokat tekinti egy kognitív nyelvészeti leírás ismérveinek: [i] nyelvi tények széles spektrumát

² „[G]rammatische Reflexionen untergründig immer mit einer melancholischen Trauer um den Verlust des naiv-spontanen Sprachgebrauchs verbunden.”

tárgyalja egyenrangúan (azaz nem fókuszál egy központi nyelvi-nyelvtani részrendszerre vagy egy kitüntetett szerkezeti szintre); [ii] általános kognitív elvek mentén dolgoz ki magyarázatokat a megfigyelt jelenségekre (azaz nem specifikus teoretikus elvekre vezeti vissza a nyelvi szerkezetek magyarázatát); [iii] elismeri a használati események kulcsszerepét; [iv] a nyelvtant jelentések rendszereként írja le, a szókészlettel szoros összefüggésben; [v] a jelentést dinamikus műveletként értelmezi (azaz nem tárgyiasítja rögzített, változatlan objektumként); [vi] empirikus kutatással tárja fel a nyelvhasználatot motiváló mentális folyamatokat (azaz nem a formalizáló elemzés a célja); [vii] nagy teret nyit a kvantitatív elemzéseknek a nyelvreírásban, korpuszok bevonásával; és végül [viii] a lehető legteljesebb leírás érdekében többféle módszertannal közelít a nyelv jelenségeihez (Newman, 2017, 209–210.).

Mint látni fogjuk, az Osiris *Nyelvtan* ezen kritériumok alapján is teljes mértékben innovatív munka a hazai nyelvészeti diskurzusban. E bemutató tanulmány fő tétele éppen ezért az, hogy a *Nyelvtan* megjelenése a magyar nyelvtudomány kivételes eseménye, mert a grammatikairás hagyományát mind a korszerű nemzetközi nyelvreíró modellek, mind pedig a szűkebben vett kognitív nyelvészet elméleti és módszertani eszköztára felől megújítja. Nem csupán új tényeket és összefüggéseket mutat be, megvalósítva a „rendetlen” (hiszen a használat felől újra és újra dinamizálódó) nyelvi rendszernek a korábbiaknál átfogóbb, a megismerés és a mai nyelvhasználat közegébe ágyazott leírását, hanem szintetizáló igénnyel dolgozza ki a magyar nyelv funkcionális kognitív magyarázatának elméleti keretét és elemző fogalmait.

Hasonló szintézis ez idáig nem készült a magyar tudományosságban. A kognitív nyelvészet természetesen ma már eredményekben gazdag területe a hazai nyelvészetnek. Kognitív szemantikai kutatások jó két évtizede folynak nálunk is (lásd Pléh–Győri, 1998; Kertész–Pelyvás, 2005), és összefoglaló kézikönyvek is megjelentek az irányzategyüttes kanonikus modelljeiről, elméleteiről, rámutatva azok termékenységére a magyar nyelv leírásában (lásd Kövecses–Benczes, 2010; Tolcsvai Nagy, 2013). A kognitív nyelvészet meghonosításán, magyar nyelvre történő adaptálásán túlmenően a Tolcsvai Nagy Gábor vezette DiAGram Funkcionális Nyelvészeti Műhely az elmúlt tíz évben a funkcionális nyelvészeti hagyományokkal történő összekapcsolás terén is úttörő munkát végzett. Éppen tíz éve jelent meg a magyar nyelv funkcionális szemléletű leírásának lehetőségeit felmérő, számos ponton a kognitív nyelvészet fogalmi eszközeit is integráló tanulmánykötet (Tolcsvai Nagy–Ladányi, 2008)³, amely méltán tekinthető az új Osiris *Nyelvtan* előzményének. Az ismertetett mű tehát egy kutatói közösség évtizedes, kitarató tudományos tevékenységének az eredménye, alkotói nem csupán a magyar

³ A tárgyról lásd még az *Acta Linguistica Hungarica* 56: 4. számának tanulmányait.

nyelvéírás hagyományában, központi és kevésbé kutatott területein bizonyították jártasságukat⁴, hanem elmélyedtek a nyelvtanírás nemzetközi irányzataiban is.⁵

A továbbiakban az Osiris *Nyelvtan* jelentőségét azon kritériumok mentén mutatom be, amelyeket napjaink nyelvudománya, illetve kognitív nyelvésze átlít egy grammatika elé. A kézikönyv a magyar nyelv funkcionális szemléletű, kognitív nyelvészeti fogalmakkal dolgozó, a nyelvhasználat tényeire alapozott, empirikus kutatásokra épített nyelvtana. (A *Nyelvtan* elméleti és módszertani kereteit a *Bevezetés* foglalja össze, amely Tolcsvai Nagy Gábor munkája.) Legfőbb tézise, hogy a nyelv tudásként reprezentálódik a nyelvhasználók elméjében. Ezen a ponton a következő kérdések merülnek fel: minek a tudása a nyelv, hogyan rendeződik el ez a tudás, és miként lehet hozzáférni a tudományos leírásban? Az Osiris *Nyelvtan* a nyelvi rendszert *sémák* rendszereként modellálja, amely sémák a mindennapi nyelvhasználat tapasztalataiból absztrahálódnak úgy, hogy az egyes használati események közös, visszatérő jellemzőit reprezentálják. Azaz a nyelv nem egyszerű és összetett nyelvi elemekből, valamint az azokat létrehozó (avagy létrehozásukat vezérlő) szabályokból épül fel, hanem azokból a mintázatokból, amelyek a nyelv közösségi alkalmazásba vétele során konvencionálissá válnak. A nyelvhasználat egyfelől összehangolt társas megismerő folyamat, amelynek célja a világ közös birtokbavétele, másfelől a személyközi kapcsolatok kialakításának és kezelésének kitüntetett közege. Következésképpen a nyelv sémái nem egy autonóm nyelvi rendszer építőkövei, hanem a világról szerzett enciklopédikus tudásunk elrendezésében (konceptualizáció) és mások számára hozzáférhetővé tételében (interszubsjektivitás) funkcionáló mentális reprezentációk. A nyelv ezért egyrészt a megismerés folyamata felől motivált, másrészt rendszerszerűsége, többé-kevésbé kötött jellege a mindenkor nyelvhasználó tapasztalata. Ezzel az alapvetéssel az Osiris *Nyelvtan* nem választja el élesen a nyelvi tudást a világról való tudástól (lásd Heine és Narrog [i] szempontját), és a nyelvi rendszert strukturáló tényezőket általános kognitív elvekként magyarázza (mint az absztrakció, sematizáció és kategorizáció), a használat tényeivel összefüggésben (lásd Newman [ii] és [iii] kritériumát).

A Ronald W. Langacker által kidolgozott kognitív nyelvtan (Langacker, 2008) alapján a *Nyelvtan* a sematikusságot elsődleges minőségnek tekinti mind a hangzás, mind a jelentés terén. A *Hangtan* (amelyet Markó Alexandra készített) a hang fizikai-fiziológiai és akusztikai paramétereitől jut el a fonológiai sémák mo-

⁴ A *Nyelvtan* bibliográfiájában nemcsak a huszadik századi magyar leíró nyelvészet fontos munkái találhatók meg, hanem egy jóval régebbi hagyományrétteg is: Arany János, Simonyi Zsigmond vagy Brassai Sámuel nyelvészeti írásai.

⁵ Az Osiris *Nyelvtan* nemzetközi előzményei között Ronald Langacker kognitív nyelvtana mellett a kognitív szemantika főbb elméleti modelljei (George Lakofftól Leonard Talmyn át William Croftig), a használatalapú szemléletmód, valamint a korpuszalapú nyelvéírás (többek között Douglas Biber munkássága) is megtalálhatók.

dellálásáig szegmentális és szupraszegmentális szinten egyaránt. Módszeresen kidolgozza a nyelvi hangzás sematizálódásának komplex (a beszédhangot és a fonémát, illetve a szótagot és az intonációs egységet egyaránt érintő) folyamatát, miközben mindvégig szem előtt tartja a kognitív nyelvészet *embodiment* tézisé, miszerint a világot (és így a nyelvet is) saját testi tapasztalatainkból kiindulva ismerjük meg és dolgozzuk fel. A kötet legterjedelmesebb fejezete, a *Jelentéstan* (amely Tolcsvai Nagy Gábor munkája) a jelentések sematikus rendszerét tárja fel, a megismerés alapelveiből és a mentális reprezentálás szerkezeti és műveleti jellemzőiből kiindulva, majd szűkítve a leírás fókuszát a nyelvi jelentések szerveződésén (a konstruálás folyamatán) keresztül az elsődleges nyelvi kategóriák (az ige, a főnév, a melléknév, a számnév, a névmás, a grammatikai elemek és a mondat) jelentéséig. Ugyanakkor mindvégig szem előtt tartja a leírás a jelentések dinamikus megvalósulását a diskurzusban, azaz nem elkülönített, tárgyiasított jelentésfogalmat dolgoz ki, hanem a nyelvi tevékenységben kibontakozó, interszubjektív jelentésképzést helyezi a középpontba (az implikálás, a szubjektivizáció, a lehorgonyzás, valamint az evidencialitás és modalitás⁶ aspektusai révén, teljesítve ezzel Newman [v] feltételét).

A nyelvi szerkezeteket tehát egy sematikus szemantikai struktúra és egy sematikus fonológiai struktúra szimbolikus viszonyaként, más terminussal *konstrukcióként* értelmezi a *Nyelvtan*. A konstrukciók motivált forma-jelentés párok: szerveződésük nem önkényes, a fonológiai pólus szimbolizálja a szemantikai struktúrát, amelyben a tapasztalatok ikonikus reprezentálásának, továbbá a megismerő műveleteknek (az előtér-háttér elrendeződés, a fogalmi alap és a figyelmi fókusz viszonya, a nézőponthoz kötöttség) lényegi szerepük van. Például egy intonációs egység prozódiai kontúrja nagymértékben összefügg az elemi mondat jelentésével, vagy a szóalak morfológiai felépítése (a tő és a toldalékok viszonya, sorrendje) a tő jelentéséhez képesti fogalmi közelséget képezi le ikonikusan. A konstrukciók tehát – begyakorlottságukból és konvencionáltságukból eredően – csökkentik a nyelvi közlésre fordított mentális erőfeszítéseket, ezért tekinthetők a nyelvről való tudás alapvető egységeinek. Az Osiris *Nyelvtan* a nyelvi rendszert konstrukciós sémák rendszereként mutatja be, illetve kategorizálja, ezáltal a nyelv szerveződését univerzális elvekkkel, valamint azok nyelvspecifikus mintázatokban történő megvalósulásával magyarázza, a nyelvhasználat egészében (összhangban Bernd Heine és Heiko Narrog [iii] szempontjával, megvalósítva egyszersmind Newman [i] kritériumát, mely szerint nincs kitüntetett centruma a nyelvtani leírásnak, morfológia, szókészlet és szintaxis kontinuumot alkot).

Egy nyelvi konstrukció hangzás és jelentés szimbolikus kapcsolata, ám a leírásban a jelentés válik elsődlegessé, amennyiben a kötet a feltárt mintázatok jellemzőit a szemantikai struktúrából kiindulva magyarázza. A *jelentésközpontúság*

⁶ A jelentéstani fejezet evidencialitást és modalitást tárgyaló alfejezetét Kugler Nóra készítette.

funkcionális szemlélete mutatkozik meg abban, hogy a *Jelentéstan* a kézikönyv elejére kerül (mindjárt a hangtani fejezetet követően), valamint abban, hogy a hagyományos grammatikai kategóriák elsődlegesen szemantikai szerkezetekként kapnak részletes leírást, és csak ezt követi az egyes fejezetekben a nyelvhasználatból eredő mintázatok bemutatása. Mivel a nyelv jelentések kialakításának és hozzáférhetővé tételének a közege, ezért az Osiris *Nyelvtan*ban a nyelv kategóriái sem formák horizontálisan és/vagy vertikálisan elrendezett halmazai, hanem a sematikus jelentések mentén egymáshoz kapcsolható, a formai oldalon átfedéseket, hasonlóságokat mutató csoportok. Azok a szerkezetek kerülnek egy kategóriába, amelyek hasonló módon funkcionálnak és valósulnak meg a nyelvhasználatban. Funkcionális kognitív nyelvtanként rugalmasan kezeli a nyelvtani kategóriákat, nem feltételez éles határokat, és centrum-periféria elrendezéssel modellálja a kategóriák szerveződését. A középpontba a tipikus (alapjelentésű, könnyen feldolgozható és előhívható, konvencionális és gyakori) konstrukciók kerülnek, míg a széleken e tipikus szerkezetek specifikus kiterjesztései, a kevésbé sematizált, ritkább példányok. A *Mondattan* fejezet (amelyet Imrényi András és Kugler Nóra írt) például a mondat típusokat a semleges állító mondatból mint prototípusból kiindulva értelmezi, a mondatok belső szerkezetének feltárásához pedig a nem mondatrészként, hanem sematikus mondatként (magmondatként) elemzett igealak jelenti a kiindulópontot. A mintázatok egyrészt az ábrázolt folyamat szereplő- és körülménytípusainak kifejezésével (D1 dimenzió), másrészt az alapértelmezéstől eltérő közlési funkció meghatározásával (D2), harmadrészt a mondatjelentés diskurzusba ágyazásával (D3) függenek össze. Továbbá az elemi mondatok kapcsolódási mintázatait, vagyis az összetett mondatokat is a tipikus megvalósulások centrumából kiindulva, a specifikusabb szerkezeteket (az alárendelések esetén a főesemény különböző mértékű részletezését mellékmondatlal, illetve a főmondat és a mellékmondat közötti perspektiváló, kontextualizáló kapcsolatokat, mellérendelések esetén a nem hierarchikus kapcsolódástól való elmozdulást az aszimmetria irányába), valamint az alaptípusok felbomlásával keletkező új mintázatok (ilyen a szerkezetvegyülés, a mondatászövődés) a kategória szélei felé haladva tárgyalják a szerzők. Az Osiris *Nyelvtan* tehát mind tárgyalásmódjában, mind szerkezetében, mind pedig a nyelvi jelenségek elemzésében és rendszerezésében a nyelvtant jelenségek rendszereként értelmezi (lásd Newman [iv] feltételét).

Ha a nyelv a használatból eredő, a megismerés felől szemantikailag motivált konstrukciók tárháza, akkor választ kell keresni arra a kérdésre is, miként szerveződik ez a tudás. Az egyik válasz a már idézett prototípuselv, amelyet a *Nyelvtan* mind a tárgytudományos leírásban, mind a metatudományos rendszerezésben termékenyen valósít meg. A másik válasz a konstrukciók *hálózatában* rejlik: a szerzők a magyar nyelv rendszerét alternatív konstruálási módok (konstrukciós sémák) hálózatoként modellálják, amelyben a csomópontok az egyes konstrukciók, az azokat összekötő élek pedig a funkcionálásban megfigyelhető (ebből

következően a szemantikai és/vagy fonológiai póluson azonosítható) hasonlóságok. A nyelv konstrukcióinak hálózata a *Nyelvtan*ban többdimenziós, vagyis az egyes kategóriák a csomópontok (mint prototípusok) köré szerveződő, sűrűbb konstruálási mintázategyüttesekként írhatók le. Ám az így értelmezett mikrohálózatok között is van kapcsolatrendszer, hiszen például az intonációs egységek a mondattípusok nagyobb funkcionális kategóriájában kapják meg jelentőségüket. A hálózati leírás lehetővé teszi, hogy a nyelv rendkívül komplex, „rendetlennek” tűnő összefüggéseit olyan koherens egészbe szervezzék a szerzők, amely valóban nyelvi tények igen tág spektrumát teszi tárgyalhatóvá, ugyanakkor az egyes részrendszereket szemléleti egység hatja át, közös fogalmi eszközök fogják egybe. Másrészt a konstrukciók hálózataként értett nyelvtan új funkciót tölthet be a nyelvről való tudásunk kifejtetté tételében. A grammatika immár nem szabályok gyűjteménye, amelyek meghatározzák a helyes közlés feltételrendszerét, hanem a nyelvi szimbólumokat azonosító és használatuk alternatíváit összegyűjtő, azokat egymáshoz is viszonyító rendszer. Nem a nyelvi tények megjósolhatóságára törekszik (*a priori* leírás), hanem e tényeket mint választásokat elemezve a motiváltságot vizsgálja, tendenciákat próbál jelezni (*a posteriori* magyarázat). Mit mond tehát az Osiris *Nyelvtan* a nyelv általános értelemben vett variabilitásáról (Heine és Narrog [vi] kérdésére válaszolva)? Azt, hogy ez a variabilitás alapvetően a jelentések konstruálásának sokféleségéből következik: e konstruálási módok a megismerés alapelvei mentén meghatározhatók, a változatosság pedig a nyelvhasználati események során konvencionális és kevésbé gyakori mintázatokban érhető tetten, azaz bár elvileg korlátlan, a mindennapokban mégis többé-kevésbé korlátozott.

A kategóriák rugalmas kezeléséből, a hálózati leírásból és a nyelvi változatosság gazdagságának módszeres feltérképezéséből következően a tárgyalt munka a magyar nyelv *dinamikus* nyelvtana. A dinamikusság egyrészt abból következik, hogy a kategóriák centruma és perifériája között mozgást tételez a leírás (visszanyúlva a Prágai Kör dinamikus szinkronia fogalmához). Másrészt abból, hogy az alternatív konstrukciók viszonyát sémák versengéseként mutatják be a részelemzések (lásd például a Ladányi Mária jegyezte *Alaktan* 5.3. alfejezetét a morfológiai sémák versengéséről). Harmadrészt abból, hogy a nyelvi szerkezeteket a megismerés, a figyelemirányítás és a fogalmi feldolgozás műveletei alapján magyarázza a *Nyelvtan*. Ezzel a nyelv inherens dinamikáját ragadja meg, amely sémák és megvalósulások kölcsönviszonyában rejlik. A nyelvtani elemzések ugyanis nemcsak a sémák felől jutnak el a használati eseményekhez, hanem másik irányban is vezetik az olvasót: használatalapú grammatika keretében a nyelvi tényekből kiindulva a sémák finomítását, árnyalt bemutatását valósítják meg. A *Hangtan* a szó struktúráját vagy a koartikulációs műveleteket a hangzás megvalósításának tényezőiből sematizálja. Az *Alaktan* a morfológiai konstrukciós mintázatokat, azok produktivitását korpuszbeli mérés-

sekre, típus- és példánygyakorisági adatokra alapozza. A tagmondatkapcsolat sémáinak bonyolult hálózatát pedig ugyancsak korpuszadatokra támaszkodva tárja fel a *Mondattan*. Megállapítható tehát, hogy az Osiris *Nyelvtan* a jelentést dinamikus műveletként értelmezi (akárcsak Newman [v] kritériuma), a modellalkotásban pedig a konstruált példák és az introspekcióval nyert ítéletek mellett kiemelkedő jelentőséggel bírnak a korpuszokból⁷, illetve a saját gyűjtésekből származó adatok és megfigyelések mint evidenciák (lásd Heine és Narrog [ii] szempontját). Fontos továbbá, hogy a *Nyelvtan* nagy teret nyit az empirikus méréseknek, a kvantitatív elemzéseknek a nyelvi tények körülhatárolásában és az összefüggések feltárásában, és többféle módszertannal közelít a jelenségek magyarázatához, az introspekciótól és a gondolatkísérlettől kezdve a mennyiségi méréseken, korpuszelemzéseken át a kísérletes vizsgálatokig (elsősorban az evidencialitás tárgyalása során), korszerű kognitív nyelvtanként teljesítve ezzel Newman [vi–viii] feltételét.

Az ismertetett kézikönyv a magyar nyelv változatait is a prototípuselv mentén kezeli, vagyis elsősorban a prototipikus nyelvváltozatot, azaz „a széles értelemben vett sztenderd nyelvváltozatot” mutatja be (Tolcsvai Nagy, 2017, 24.). Ám az egyes leíró fejezetek több ponton is utalnak a konstrukciók társadalmi változosságára, illetve az azt vizsgáló szociolingvisztikai hagyományra. A *Hangtan* a nyelvi hangzás egyes jelenségeit a szituáció formalitási fokán keresztül köti a szociolingvisztikához. Az *Alaktan* például az inflexiók gazdag mintázatának bemutatása során kapcsolódik a magyar variációs szociolingvisztikai kutatásokhoz. A *Pragmatika* pedig (amely Tátrai Szilárd munkája) a stílusulajdonítás és a kontextuális jelentésképzés összekapcsolásában épít a szociolingvisztika stíluselméletére.

A nyelvhasználat társas variabilitásának grammatikai feldolgozását leginkább éppen az jelzi, hogy az Osiris *Nyelvtan Pragmatika* fejezettel zárul. Önmagában kevésbé meglepő a pragmatikai fordulat kiteljesedéséből következően, hogy egy nyelvről szóló kézikönyvnek van pragmatikai fejezete. Itt azonban ennél többről van szó: a funkcionális kognitív *pragmatikai szemléletmód* ugyanis, amely a nyelvi tevékenységet társas, összehangolt figyelemirányítási folyamatként magyarázza, és a konceptualizáció jelenségeit, a konstruálási mintázatokat az interszubjektív referencia, illetve a kontextuális jelentésképzés részeként értelmezi, áthatja a teljes *Nyelvtant*. A *Bevezetés* külön kitér a referencia fogalmának értelmezésére. A *Hangtan*ból a társas érintkezés prozódiai és nem verbális jelenségeire derül fény. A *Jelentéstan* mindenekelőtt a nyelvi jelentések dinamizálása, a perspek-

⁷ A szerzők *Magyar Nemzeti Szövegtár*, illetve a *Magyar Nemzeti Szövegtár 2* mellett támaszkodtak az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Mai Magyar Nyelvi Tanszékének *Beszélt nyelvi gyűjteményére*, valamint az inferencialitás vizsgálatához a Kugler Nóra által összeállított korpuszra (*Kivi*, lásd Kugler, 2015, 72–83.).

tiválás, az implicit jelentések leírása, valamint az episztemikus lehorgonyzás és a szubjektívizáció kapcsán fordul a pragmatikai szemléletmódhoz. Az *Alaktan* külön fejezetet szán a morfológiai konstrukciók kontextuális feldolgozásának. A *Mondattanban* pedig az elemi mondatok elemzésének D3 dimenziója a kontextualizáció műveletsorát helyezi a leírás centrumába, rámutatva arra, hogy a magyar mondatok grammatikai szerveződésében a mondatjelentés kontextusba ágyazódása kiemelkedő jelentőséggel bír.

Látható, hogy az Osiris *Nyelvtan* nem csupán a nyelvi evidenciák terén használat alapú, a tárgyalt (grammatikai) kategóriákat mindvégig a kontextusban kibontakozó jelentésalkotás és -megosztás folyamata felől értelmezi újra. Ezt teljesíti ki a kötet utolsó fejezete, amely a klasszikus pragmatikai fogalmakat vonja a grammatika visszfényébe. Rámutat a beszédaktusok és az elemi mondatok szerkezete közötti fontos összefüggésekre. A deixis jelenségét a *Jelentés*tanban bemutatott, továbbá a mondattani modellben is lényeges szerepet játszó episztemikus lehorgonyzás felől terjeszti ki (deiktikusnak tekintve a lehorgonyzó elemek funkcionálását is). A metapragmatikai tudatosság (azaz a konstruálási műveletekre, a nyelvi szimbólumok alkalmazására irányuló tudatos figyelem) jelzéseinek bemutatása során pedig hasznosítja az igei, illetve elemi mondatbeli konstrukciók korábbi tárgyalását. A nyelvi konstrukciók kontextusba ágyazott funkcionálásának árnyalt leírásával az Osiris *Nyelvtan* elkerüli a világról való tudásnak, valamint e tudás környezethez történő igazításának szétválasztását, hiszen a magyarázatban összekapcsolódik a konstrukciók sematikus leírása e sémák dinamikus használatának jelenségeivel (a megkülönböztetés problematikusságáról lásd Nuyts, 2005, 93.). Ezáltal pedig sikeresen szintetizálja a konstrukciós nyelvreírési modellek reprezentációs perspektíváját és a funkcionális nyelvreírások cselekvésközpontú kiindulópontját (Nuyts, 2005, 94.). Ezért az Osiris *Nyelvtan* a magyar nyelv funkcionális és kognitív szemléletű grammatikáját kínálja, amely egyedülálló a magyar nyelvtudományi diskurzusban, és kevés párhuzamot találni rá a nemzetközi nyelvészetben is.

Mindez egyúttal azt is jelzi, hogy az ismertett munka a nyelvtudományon túl mindazon tudományterületek érdeklődésére számot tarthat, amelyek a nyelvvel bármilyen kapcsolatban állnak, a *Nyelvtan* ugyanis a magyar nyelv konstrukciós sémáin, e sémák kontextuális alkalmazásán keresztül a nyelvet használó embert állítja az olvasók elé: lehetőségeiben, döntéseiben, innovációiban. Azt a nyelvhasználót, aki társas kapcsolatain (elmék társas interakcióin) keresztül térképezi fel és veszi birtokba a világot. Továbbá azt a nyelvhasználót, aki mindezt a szűkebb és tágabb nyelvközösség hagyományaiba ágyazódva, azaz kultúrában teszi. Az új funkcionális kognitív magyar nyelvtan olyan kezdőpontot kínál a társtudományoknak (a neurológiától a pszichológián át az irodalomtudományig és a filozófiáig), amelyből a nyelvi tevékenység autentikusan, a mindenkori nyelvhasználó nyelvi tapasztalatai mentén vizsgálható. Ezért válhat a jelen írás szerző-

jének reményei szerint a nyelv bármely aspektusára irányuló jövőbeli kutatások origójává. Tekintsük példaként a versritmus jelenségeit. A *Nyelvtan* hangtani fejezete azokat az akusztikai-fiziológiai tényezőket részletezi, amelyek alapján a vershangzást ritmizáljuk, továbbá fonológiai sémákat kínál a magyar ritmusszerkezetek megragadásához. A *Jelentéstan* a figyelemirányítás és a jelentés dinamikus konstruálása mentén segíti a ritmus poétikai funkcionálásának magyarázatát. Az *Alaktan* és a *Mondattan* részletesen tárgyalja azokat a nyelvi konstrukciókat, amelyek egy versszövegben ritmikussá válnak, vagyis kettős mintázatok versengését, egymásra hatását segíti feltérképezni. A *Pragmatika* pedig a kulturális kontextualizálás folyamatán keresztül a versritmus perspektíváló, sőt, akár referencializáló működését is vizsgálhatóvá teszi.

A tanulmány elején a grammatikairást folytonosan megújuló tevékenységként értelmeztem. Ám egy körültekintő nyelvtani leírás nem csupán magát a grammatikairás hagyományát újíthatja meg, hanem a nyelv tudományos vizsgálatának bármely területét. Talán ez a kognitív nyelvészeti elemzésekkel szemben támasztott legáltalánosabb elvárása John Newmannek is: a nyelv kognitív szemléletű leírása legyen nyitott a nyelv teljes gazdagságának feltárására, beleértve az aktuális nyelvhasználatot, a poétikusságot, a nyelv mentális feldolgozását, a nyelvi tevékenység résztvevői közötti dinamikus interakciót is (Newman, 2017, 209.). Ebben az ismertető tanulmányban amellet kívántam érvelni, hogy az Osiris Kiadó *Nyelvtan* című kézikönyve teljesíti ezt az elvárást, miként a korszerű (funkcionális kognitív) grammatikák további kritériumait is, ezért minden remény szerint megtermékenyítően hat majd a nyelvről folyó szűkebb és tágabb tudományos diskurzusra. Hűen a grammatika allegorikus őséhez, egyúttal a kiadó emblémájához, Osirishoz, a megújulás alakjához.

IRODALOM

- Heine, B. – Narrog, H. (2015): Introduction. In: Heine, B. – Narrog, H. (eds.): *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 1–26.
- Kertész A. – Pelyvás P. (szerk.) (2005): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXI. Tanulmányok a kognitív szemantika köréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Köller, W. (1988): *Philosophie der Grammatik. Vom Sinn grammatischen Wissens*. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung
- Kövecses Z. – Benczes R. (2010): *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Kugler N. (2015): *Megfigyelés és következtetés a nyelvi tevékenységben*. Budapest: Tinta Kiadó
- Langacker, R. W. (2008): *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford: Oxford University Press
- Newman, J. (2017): Opening Commentary: Linguistic Analysis. In: Dancygier, B. (ed.): *The Cambridge Handbook of Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 209–213.
- Nuyts, J. (2005): Brothers in Arms? On the Relations between Cognitive and Functional Linguistics. In: Ruiz de Mendoza Ibáñez, F. J. – Peña Cervel, S. M. (eds.): *Cognitive Linguistics*.

- Internal Dynamics and Interdisciplinary Interaction*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, 69–100.
- Pléh Cs. – Győri M. (szerk.) (1998): *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Budapest: Pólya Kiadó
- Tolcsvai Nagy G. (2013): *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris Kiadó
- Tolcsvai Nagy G. (szerk.) (2017): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó
- Tolcsvai Nagy G. – Ladányi M. (szerk.) (2008): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII. Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó